

Yahudi Âlim Sa'd b. Manşür İbn Kemmüne'nin *beşâ'iru'n-nubuvve* ile İlgili Görüşleri

FATIMA BETÜL TAŞ

Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Doktora Öğrencisi
fbetultas@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0392-6349>

Öz

Orta Çağ'da İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlerin müntesiplerinin bir arada yaşadığı Ortadoğu coğrafyası, birbiriyle etkileşim halinde olan âlimlerin yetişmesine ve ortak bir düşünce birikiminin oluşmasına zemin hazırlamıştır. 13. yüzyılda bilhassa felsefe üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Yahudi âlim İbn Kemmüne İslam'ın tesirinde kalarak kaleme aldığı kimi eserlerle bu birikime çok yönlü bir şekilde katkıda bulunmuştur. Onun, felsefe alanı dışında kaleme aldığı az sayıdaki eserlerinden biri *Tenkihü'l-Ebhâsi'l-Mileli's-Selâs*'tır. Farklı din mensuplarının birbirleri hakkında yazdıkları eserlerin, genellikle reddiye niteliği taşıdığı göz önünde bulundurulduğunda, *Tenkihü'l-Ebhâs* Hıristiyanlık ve İslam hakkında objektif bilgilere yer vermesi bakımından ayrıca dikkat çekici bir eserdir. Ancak Tevrat'tan ve İncillerden Hz. Muhammed'in nübüvvetinin müjdelenmesi olarak kabul edilen pasajlardan belli bölümlere yer veren bu eserin, Tevrat metinlerine Yahudi bakış açısıyla, İncil metinlerine de Hıristiyan gözle cevaplar vermesi bakımından da üç din arasındaki reddiye geleneğinin özeti mahiyetinde görülebilir. Bu çalışmada, bu eser merkeze alınmak suretiyle, Hz. Muhammed'in nübüvveti konusunda Müslüman âlimlerin *beşâ'iru'n-nubuvve* kapsamında ileri sürdükleri deliller incelenmekte ve İbn Kemmüne'nin Müslüman alimlerin iddialarına yönelik cevapları ve eleştirileri değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İbn Kemmüne, *Tenkihü'l-Ebhâs*, *beşâ'iru'n-nubuvve*, Hz. Muhammed'in nübüvveti

Abstract

The Jewish Scholar Sa'd b. Manşür Ibn Kammūna's Thoughts on *Bashā'iru al-nubuwwah*

In medieval times, the Middle East region, where the believers of different religions, Judaism, Christianity, and Islam, lived together, also prepared a setting for the education and training of scholars actively engaged with each other and for the emergence of a shared accumulation of knowledge. In thirteenth century, the Jewish scholar Ibn Kammūna, who was known for his studies on philosophical matters contributed to this knowledge by composing several works under the influence of Islam. One of the rare works outside the scope of philosophy is *Tanqīh al-Abhāth li-l-Milal al-Thalāth*. Even though the interreligious works of that age are often polemical, *Tanqīh al-Abhāth* draws attention with its content that containing objective information about Christianity and Islam. This study offers, based on the content of this particular work, an examination of the proofs of Muslim scholars about the passages in Torah and Bible interpreted to be heralding the advent of the Prophet Muhammad (*bashā'iru'n-nubuvve*) and an evaluation of the responses and criticisms Ibn Kammūna levels against the proofs of Muslim scholars.

Keywords: Ibn Kammūna, *Tanqīh al-Abhāth*, harbingers of the Prophet Muhammad.

Giriş

Sa'd b. Manşūr b. Sa'd ibnu'l-Ḥasan b. Hibetullāh İbn Kemmūne el-Bağdādī, on üçüncü yüzyılda Bağdat ve civarında yaşamış Yahudi filozoftur.¹ Hayatı hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz İbn Kemmūne, daha ziyade eserleri ve çevresine etkileri vasıtasıyla tanınmaktadır.² Genç yaşta Yahudilik ve İslam hakkında iyi eğitim aldığı ve çalışmalarında felsefe (bilhassa İsrak felsefesi) üzerine ağırlık verdiği bilinmektedir. Felsefe konusunda İbn Sīnā (ö.1037), Ebū'l-Berakāt el-Bağdādī (ö.1152?), Şihābuddīn es-Suhraverdī (ö.1191), el-Ġazzālī (ö.1111) ve Faḥruddīn er-Rāzī (ö.1210) gibi Müslüman düşünürlerden etkilendiği tespit edilmiştir. Çalışmalarında Yahudi bilginler Yehuda Halevi (ö.1141) ve İbn Meymūn'un (ö.1204) tesirleri de bulunmaktadır. İlk eserlerini 1259 öncesinde kaleme alan İbn Kemmūne, 1268'den itibaren İlhanlı devlet adamları³ himayesinde çeşitli eserler yazmaya devam etmiştir. Devlet yetkilileriyle yakın ilişkisi sebebiyle muhtemelen bir devlet makamında görev alan bilgin, *İzzu'd-Devle* (devletin şanı) lakabıyla anılmıştır.⁴ Ayrıca döneminin Müslüman bilginleriyle ilmī meseleler hakkında bilgi alışverişinde bulunduğunu gösteren mektuplaşmalar da bulunmaktadır.⁵ Modern araştırmalarda İbn Kemmūne'nin son dönemlerinde Müslüman olduğu iddia edilmişse de bu doğru bir sonuç gibi gözükmemektedir.⁶ İbn Kemmūne, *Tenķīhu'l-Ebhās* (telif tarihi 1280) isimli eseri sebebiyle eleştirileri üzerine çekmiş, 1284 yılında hamisi olan devlet adamlarının idamını takiben de Bağdat'ta saldırıya

¹ Doğum tarihi net olarak bilinmemekle birlikte 1215 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Sa'd b. Manşūr İbn Kemmūne, *Ibn Kammūna's Examination of the Three Faiths. A Thirteenth-Century Essay in the Comparative Study of Religion*, İng. terc. Moshe Perlmann (Berkeley, CA: University of California Press, 1971), s.1.

² Sa'd b. Manşūr İbn Kemmūne, *Sa'd b. Manşūr Ibn Kammūna's Examination of the Inquiries into the Three Faiths. A Thirteenth-Century Essay in Comparative Religion*, ed. Moshe Perlmann (Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1967), s.ix; bu eser bundan sonra *Ibn Kammūna's Examination* şeklinde kısaltılacaktır; Barbara Roggema, "Epistemology as Polemics: Ibn Kammūna's Examination of the Apologetics of the Three Faith," Barbara Roggema ve diğerleri (ed.), *The Three Rings Textual Studies in the Historical Dialogue of Judaism, Christianity and Islam* (Leuven-Dudley, MA: Peeters: 2005) içinde, s.48.

³ Şāhibu'd-Dīvān Şemsuddīn el-Cuveynī (ö.1284) ve onun akrabaları.

⁴ İbn Kemmūne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.1.

⁵ İbn Kemmūne'nin Naşıruddīn eṭ-Tūsī (ö.1274), Necmuddīn ed-Debīrān el-Kātibī (ö.1277), Meysem b. Meysem el-Bahrānī (ö.1300), Faḥruddīn el-Kāşī ve İbnu'l-Fuvāṭī (ö.1323) ile mektuplaşmaları hakkında bilgi bulunmaktadır. Bkz. Reza Pourjavady & Sabine Schmidtke, *A Jewish Philosopher of Baghdad 'Izz al-Dawla Ibn Kammūna (d.683/1284) and His Writings* (Leiden: Brill, 2006), ss.12-14.

⁶ İbn Kemmūne'nin *Tenķīhu'l-Ebhās* isimli eserinde açıkça İslam'ı eleştirip Yahudilik'i yüceltmesi ve Müslüman bilgin ve müstensihlerin çoğunluğu tarafından "el-İsrā'īlī, el-Yehūdī" gibi künyelerle anılması bunu göstermektedir. Bkz. Pourjavady & Schmidtke, *A Jewish Philosopher of Baghdad*, ss.18-23.

maruz kalmıştır. Gizlice oğlunun görevli olduğu Hille'ye kaçırılan filozof aynı sene içerisinde orada vefat etmiştir.⁷

İbn Kemmüne'nin eserleri ekseriyetle felsefe üzerinedir. En meşhur çalışması, es-Suhraverdî'nin eseri *et-Telvîhât*'a yazdığı *Şerhu't-Telvîhât*'tır (1268). İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-Tenbîhât* isimli eserine yazdığı *Şerhu'l-İşârât* (1273) diğer önemli şerh çalışmasıdır. Müstakil olarak çeşitli felsefî meselelere dair risaleleri de bulunan filozofun en geniş müstakil eseri *el-Cedîd fî'l-Hikme*'dir (1278). Sonraki dönem Müslüman bilginleri etkileyen *el-Cedîd fî'l-Hikme*, Kuţbuddîn eş-Şîrâzî (ö.1311) tarafından birebir çevirilerle *Durratu't-Tâc* isimli Farsça çalışmada kullanılmıştır. İbn Kemmüne'nin eserlerini yoğun bir biçimde kullanan diğer isim Celâluddîn ed-Devvânî'dir (ö.1502).⁸ İbn Kemmüne, felsefî çalışmalarının dışında karşılaştırmalı iki eser kaleme almıştır. Birincisi Rabbânîler ile Karâîlerin farklılıklarını ele aldığı *el-Fark beyne'r-Rabbâniyyîn ve'l-Karâ'iyîn*, ikincisi ise Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam hakkında çeşitli konulardaki görüşleri topladığı *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*'tır.⁹

Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs (Üç Dinle İlgili Araştırmaların Düzenlenmesi) İbn Kemmüne'nin 1280 yılında tamamladığı ve dört yıl sonra Müslüman toplum tarafından tepki görmesine neden olan eseridir. Müellifin bazı müzakereler¹⁰ üzerine yazmaya karar verdiği ve tarafsız olduğunu iddia ettiği *Tenkîhu'l-Ebhâs* dört bölümden oluşmaktadır.¹¹ Genel olarak nübüvvet müessesesinden bahseden ilk bölümün ardından diğer üç bölümde sırasıyla İbn Kemmüne'nin yaşadığı coğrafyanın üç etkin dini olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam konu edilmektedir. Bu dinlerin mensuplarının inançları, diğer din mensuplarından bu inançlara yapılan

⁷ İbn Kemmüne, *Sa'd b. Mansûr Ibn Kammûna's Examination*, s.ix; Aydın Topaloğlu, "İbn Kemmüne," *DİA*, c.20, s.127; Pourjavady & Schmidtke, *A Jewish Philosopher of Baghdad*, ss.8-23.

⁸ Pourjavady & Schmidtke, *A Jewish Philosopher of Baghdad*, ss.29-44.

⁹ Topaloğlu, "İbn Kemmüne," ss.128-129.

¹⁰ *Tenkîhu'l-Ebhâs*'ta bu müzakereler hakkında açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır. Ebû'l-Ferec İbnü'l-'İbrî'nin (ö.1286) İbn Kemmüne ile müzakere eden şahıslardan biri olabileceği düşünülmektedir. Bkz. Barbara Roggema, "İbn Kammûna's and Ibn al-'İbrî's Responses to Fakhr al-Dîn al-Râzî's Proofs of Muhammad's Prophethood," S. Schmidtke (ed.), *Intellectual History of the Islamic World 2* (Leiden: Brill, 2014) içinde, ss.208-209.

¹¹ *Tenkîhu'l-Ebhâs*'ın elyazmaları, edisyon kritikleri, hakkında yazılan reddiyeler ve hazırlanan modern çalışmaların ayrıntılı listesi için bkz. Pourjavady & Schmidtke, *A Jewish Philosopher of Baghdad*, ss.106-114. *Tenkîhu'l-Ebhâs*'ın ilk edisyon kritiği, İbn Kemmüne ve eserinden bahseden kısa bir girişle birlikte 1967 yılında Moshe Perlmann tarafından yapılmıştır. Perlmann 1971 yılında eserin İngilizce çevirisini de yayınlamıştır. Bir başka edisyon kritik Levis Şaliba tarafından 2013 yılında hazırlanmıştır. Bu çalışmada İbn Kemmüne'nin hayatı, eserleri, etkilendiği şahıslar, *Tenkîhu'l-Ebhâs*'ın içeriği ve ona cevap veren eserler gibi konuları ele alan uzun bir bölüm bulunmaktadır. *Tenkîhu'l-Ebhâs*'ın tanıtımı ve değerlendirmesinin yapıldığı daha erken bir makale Barbara Roggema tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Roggema, "Epistemology as Polemics," ss.47-68.

eleştiriler ve bunlara verilen cevaplar sıralanmaktadır.¹² Bazı bölümlerde sadece ulaştığı bilgileri vermekle yetinen müellif, diğer bazı bölümlerde konuyla ilgili kendi düşüncelerini de zikretmektedir.

Tenķīhu'l-Ebhās, yazıldığı dönemde Yahudi bilginler tarafından çok ilgi görmemiştir.¹³ Bununla birlikte bazı Müslüman âlimler esere cevaben reddiye kaleme almıştır. *Tenķīhu'l-Ebhās*'a reddiye olarak yazıldığı bilinen Muẓafferuddīn es-Sa'ātī el-Bağdādī'ye ait (ö.1294/1295) *ed-Durru'l-Menđūd fi'r-Reddi 'alā Feylesūf el-Yehūd* ile Zeynuddīn el-Malaṭī'ye ait (ö.1386/1387) *Nuhūdu Haşīşu'n-Nuhūd ilā Duḫūdi Ḥabīşil-Yehūd* adlı eserler kayıptır. Yazarı bilinmeyen on dördüncü yüzyıla ait *Kitābu İsbāti'n-Nubuvve* ile Hıristiyan İbnu'l-Maḥrūme'nin 1333'te yaptığı şerhler (*ḥavāşī*), *Tenķīhu'l-Ebhās*'ın günümüze ulaşan reddiyeleridir.¹⁴ Ākā Muḥammed 'Alī Bihbahānī'nin (ö.1801) Yahudilik ve Hıristiyanlık'a karşı kaleme aldığı *Raddi Şubuhāti'l-Kuffār* isimli reddiyesinde *Tenķīhu'l-Ebhās*'tan şekil ve içerik olarak önemli ölçüde faydalandığı ifade edilmektedir.¹⁵ Günümüzde *Tenķīhu'l-Ebhās*, Yahudilik'in savunmasını yaparak Hıristiyanlık ve İslam'ı eleştirmesi sebebiyle reddiye türüne dâhil edilmekle birlikte bütün dinler hakkında objektif bilgiler sunduğu için de karşılaştırmalı dinler tarihi çalışması olarak değerlendirilmektedir.¹⁶

Bu makalede daha önce Türkçe'de hiç detaylı araştırma konusu yapılmamış İbn Kemmüne'nin *beşā'iru'n-nubuvve*¹⁷ ile ilgili görüşleri incelenecektir. Bu yapılırken önce İbn Kemmüne'nin İslam kaynaklarında geçen *beşā'iru'n-nubuvve* örneklerinden hangilerini kullandığı tespit edilecek, ardından da İbn Kemmüne'nin bu örneklerle cevapları değerlendirilecektir. Bu değerlendirme sırasında *beşā'iru'n-nubuvve* örneklerinin İbn Kemmüne öncesinde Müslüman ve Yahudi âlimler tarafından kullanılıp kullanılmadığı araştırılarak benzerlikler tespit edilmeye çalışılacaktır.

¹² İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.1.

¹³ Yahudi toplumunun İbn Kemmüne'nin eserlerine ilgisizliği çok belirgindir. Müellifin Arapça olarak kaleme aldığı çalışmalarının bazıları İbranice harflerle istinsah edilse de hiçbiri İbranice'ye çevrilmemiştir. Bkz. Tzvi Langerman, "İbn Kammūna, Sa'd al-Dīn," *Encyclopedia of Islam*, s.5. David ben Joshua Maimonides (ö.1410) İbn Kemmüne'nin yazılarını eserlerinde kullanmıştır. Bkz. Pourjavady & Schmidtke, *A Jewish Philosopher of Baghdad*, ss.56-57.

¹⁴ İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.8.

¹⁵ Pourjavady & Schmidtke, *A Jewish Philosopher of Baghdad*, ss.51-54.

¹⁶ İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, ss.2-3.

¹⁷ Önceki kutsal kitaplarda Hz. Muhammed'in peygamberliğini müjdeleyen metinler.

I. İbn Kemmüne'ye Göre Müslümanların *Beşâ'iru'n-nubuvve* Delilleri

Tenkihü'l-Ebhâs'ın İslam'ı konu edinen dördüncü bölümünde, Müslümanların, Hz. Muhammed'in nübüvveti için getirdiği altı delil ele alınmaktadır. Bu altı delil sırasıyla şunlardır: (1) İcâzu'l-*Qur'an*, (2) Hz. Muhammed'in gaybî meseleler hakkında bilgi vermesi, (3) Hz. Muhammed'in mütevâtir olmayan mucizeleri, (4) Hz. Muhammed'in Tevrat ve İncillerde müjdelenmesi, (5) Hz. Muhammed'in davetindeki başarısı sebebiyle diğer peygamberlerden üstün olması ve (6) bir peygamber olarak Hz. Muhammed'e has özellikler.¹⁸ Bu delillerin dördüncüsü "Muhammed'in (a.s.) gelişi hakkında ondan önceki nebilerin kitaplarında yer alan müjdelerdir."¹⁹ İbn Kemmüne'ye göre Müslümanları bu müjdeleri aramaya iten bir takım Kur'an ayetleri bulunmaktadır: "Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Rasûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir,"²⁰ "ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici,"²¹ "Ey Kitap ehli! Şahit olduğunuz halde, niçin Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorsunuz?,"²² "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanır." Müslümanlara göre, *beşâ'iru'n-nubuvve* ile ilgili bu iddialar yanlış olsaydı, Yahudilerin ve Hıristiyanların itiraz etmesinden başka bir işe yaramazdı. Hz. Muhammed'in onları karşısına almak pahasına bu ayetleri uydurmuş olabileceğini düşünmek mantıksızdır.

¹⁸ İbn Kemmüne, *Ibn Kammüna's Examination*, ss.69, 86, 91, 94, 98, 103.

¹⁹ İbn Kemmüne, *Ibn Kammüna's Examination*, s.94. Bu tanım İslam geleneğinde *beşâ'iru'n-nubuvve* terimiyle karşılanmaktadır. *Beşâ'iru'n-nubuvve* konusunda Fadıl Aygün tarafından hazırlanan bir doktora tezinde İbn Kemmüne'nin *beşâ'iru'n-nubuvve* hakkındaki söylemlerini ele alan kısa bir bölüm bulunmaktadır; bkz. Fadıl Aygün, "Hz. Peygamber'in Nübüvvetini Kanıtlama Açısından Beşâ'iru'n-Nübüvve" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2011), ss.376-379. Ayrıca Mustafa Göregen tarafından kaleme alınan *Müslüman-Yahudi Polemikleri* isimli eserde de *Tenkihü'l-Ebhâs*'ın kısa bir tanıtımı yapılmakta ve İbn Kemmüne'nin *beşâ'iru'n-nubuvve*yle ilgili görüşleri öz bir biçimde sunulmaktadır. Bkz. Mustafa Göregen, *Müslüman Yahudi Polemikleri* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014), ss.173-174, 183-184. *Beşâ'iru'n-nubuvve* konusunda derli toplu en eski metin olarak kabul edilen 'Alî b. Rabben et-*Taberî*'nin (ö.861'den sonra) *Kitâbu'd-Dîn ve'd-Devle* isimli eserinin gelenekteki yerini ele alan bir çalışma için bkz. Fuat Aydın, "Alî b. Rabben et-*Taberî*'nin *Kitâbu'd-Dîn ve'd-Devle* Adlı Eseri ve İsbat-ı Nübüvve Geleneğindeki Yeri," *Usûl: İslâm Araştırmaları* 6 (2006), ss.27-56. *Kitâbu'd-Dîn ve'd-Devle*'nin Hz. Muhammed (s.a.v.)'in (Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitaplarındaki) *Peygamberliğinin Delilleri* ismiyle Fuat Aydın tarafından Türkçe çevirisi yapılmıştır: 'Alî b. Rabben et-*Taberî*, *Hz. Muhammed'in Yahudi ve Hıristiyan Kutsal Metinlerindeki Peygamberliğinin Delilleri*, terc. Fuat Aydın, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012).

²⁰ Bkz. 7/el-A'râf:157 (Ayet mealleri <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf> adresli siteden yararlanılmıştır (21.05.2017). *Ellezî* yerine yanlışlıkla *ellezîne* ifadesi kullanılmış. Bkz. İbn Kemmüne, *Ibn Kammüna's Examination*, s.94.

²¹ Bkz. 61/eş-Şaff:6.

²² Bkz. 3/Âlu İmrân:70.

²³ Bkz. 2/el-Bakara:146; 6/el-En'âm:20.

Dolayısıyla Yahudilerin ve Hıristiyanların karşı çıkması söz konusu olmasına rağmen bu ayetlerin Kur'an'da yer alması, ayetlerdeki iddiaların hakikati için önemli bir delildir.²⁴

İbn Kemmüne, Müslümanların *beşâ'iru'n-nubuvve* konusunda delil olarak Tevrat'tan sekiz ve İncil'den bir metni kullandıklarını zikretmektedir. İbn Kemmüne'nin mealen bahsettiği ilk Tevrat metni Tekvin, 16:10-12'ye tekabül etmektedir. Burada Allah'ın meleği, İsmâ'îl'in insanların kaynağı olacağını, İsmâ'îl'in elinin herkese, herkesin elinin de ona karşı olacağını ve kardeşlerinin toprağının sınırında yaşayacağını Hacer'e bildirmektedir.²⁵ İsmâ'îl'in "herkese karşı" olması iki şekilde yorumlanmaktadır. İsmâ'îl ya herkes üzerinde hâkimiyet kuracaktır ya da herkesle karışacaktır. İsmâ'îl veya evlatları İslamiyetin gelişine kadar bu iki yorumu da gerçekleştirmemişlerdir. Allah'ın meleği yalan söylemeyeceğine göre, bu metindeki ifadeler Hz. Muhammed'e işaret etmektedir.²⁶ İbn Kemmüne'nin verdiği bu Tevrat metni birçok Müslüman âlim tarafından Hz. Muhammed'e işaret olarak anlaşılmıştır. Genel kanaate göre metinde İsmâ'îl hakkında verilen müjde, İsmâ'îl yaşarken gerçekleşmemiştir. İsmâ'îl'in eli herkesten üstün olmamış ve kardeşlerinin sınırında yaşamamıştır. Ayetteki durum, İsmâ'îl soyundan olan Hz. Muhammed'in ve İslam'ın gelişiyile birlikte vuku bulduğu için ilgili ifadeler İslam âlimleri tarafından Hz. Muhammed'e işaret olarak yorumlanmıştır.²⁷

İbn Kemmüne'ye göre Müslümanların bir başka delili, Tesniye, 18:18-19'da yer alan "Onlara kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım. Sözlerimi onun ağzına koyacağım ... Her kim benim ismimle konuşanın sözünü dinlemeyecek olursa muhakkak ben ondan intikam alacağım"²⁸ ifadeleridir. Müslümanlara göre, metinde bahsedilen

²⁴ İbn Kemmüne, *Sa'd b. Manşūr Ibn Kammūna's Examination*, s.94.

²⁵ Tekvin, 16:10-12. "Senin soyunu öyle çoğaltacağım ki, kimse sayamayacak. İşte hamilesin, bir oğlun olacak, adını İsmail koyacaksın. Çünkü Rab sıkıntı içindeki yakarışını işitti. Oğlun yaban eşeğine benzer bir adam olacak, O herkese, herkes de ona karşı çıkacak. Kardeşlerinin hepsiyle çekişme içinde yaşayacak."

²⁶ İbn Kemmüne, *Sa'd b. Manşūr Ibn Kammūna's Examination*, s.94.

²⁷ 'Alī b. Rabben et-Taberī, *Kitābu'd-Dīn ve'd-Devle*, tah. 'Ādil Nuveyhad (Beyrut: Dāru'l-Āfāki'l-Cedide, 1973), ss.131-132; Sabine Schmidtke, "The Muslim Reception of Biblical Materials: Ibn Qutayba and His *A'lām al-Nubuwwa*," *Islam and Christian-Muslim Relations* 22:3 (2011), s.254; Ebū Muḥammed 'Alī b. Ahmed b. Sa'īd İbn Ḥazm, *el-Uşūl ve'l-Furū*, tah. 'Abdulḥak et-Turkmānī (Beyrūt: Dāru İbn Ḥazm, 2011), ss.123-124; Muḥammed b. 'Abdullāh İbn Zafer, *Ḥayru'l-Bişer bi-Ḥayri'l-Beşer*, tah. 'Alī Ahmed 'Abdul'āl, (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010), ss.126-127; Ebū 'Abdillāh Muḥammed b. Ahmed b. Ebī Bekr b. Ferḥ el-Kurṭubī, *el-İ'lām*, tah. A. H. es-Sekḳā (Byy: Dāru't-Turāşī'l-'Arabī, tsz.), s.266; Şihābuddīn Ebū'l-'Abbās el-Karāfi, *el-Ecvibetu'l-Fāḫira 'ani'l-Es'ileti'l-Fācira*, tah. Bekr Zekī 'Avd (Byy, 1987), s.421.

²⁸ Kutsal Kitap çevirilerinde <https://incil.info/> (21.5.2017) sitesinden yararlanılmıştır

peygamberin –Yahudilerin iddia ettiği gibi– İsrailoğullarından olması için “kardeşleri arasından” değil “kendileri arasından” denmesi gerekirdi. Ayrıca Tevrat'ta İsrailoğulları arasından Mūsā gibi bir peygamber çıkmayacağı belirtilmektedir.²⁹ Dolayısıyla bu müjde onların dışında bir peygamber içindir, o da Hz. Muhammed'dir.³⁰ İbn Kemmüne'nin bahsettiği bu metin ilk dönemlerden itibaren İslamî reddiyelerde en çok kullanılan delillerden biridir.³¹ Müslüman âlimler birbirini tekrarlar mahiyetteki ifadelerle burada kastedilenin peygamberin İsrailoğullarından biri değil, İsmâ'îl soyundan gelen Hz. Muhammed olduğunu iddia etmektedirler.³²

İbn Kemmüne'nin *beşâ'iru'n-nubuvve* için kullanıldığını ifade ettiği diğer bir metin şudur: “Allah'ın kudreti Sīnâ'dan geldi, onlara Seir'den doğdu ve Paran Dağı'ndan parladı.”³³ Müslümanlar burada yer alan Paran Dağı'nın Hicaz'da olduğunu ve Hz. Muhammed'e işaret ettiğini kabul etmektedirler. Kimilerine göre Paran Dağı'nın Hicaz'da olduğunun delili Kūfî'nin *Menâzilu Mekke* isimli kitabıdır.³⁴ *Tenkihü'l-Ebhâs*'ta bahsedildiği gibi Müslüman âlimler sıklıkla bu Tevrat pasajına işaret etmişlerdir.³⁵ İslam geleneğinde metinde geçen Sīnâ, Seir ve Paran kelimelerinin sırasıyla Hz. Mūsâ, Hz. 'İsâ ve Hz. Muhammed'e işaret ettiği kabul edilmiştir. *Tenkihü'l-Ebhâs*'ta Paran Dağı'nın Hicaz'da olduğuna delil gösterilen *Menâzilu Mekke* isimli kitap, incelediğimiz reddiyelerde ismen zikredilen bir referans değildir. Bunun yerine bazı Müslüman âlimler, Paran Çölü'nün İsmâ'îl'in

²⁹ Tesniye, 34:10.

³⁰ İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.94.

³¹ Tesniye, 18:15 ve Tesniye, 18:18 çok benzer ifadelere sahiptir. Müslüman âlimler bazen her ikisine de değinmiş bazen de ikisinden birini vermekle yetinmiştir.

³² Ebü'r-Rabî Muḥammed İbnu'l-Leys, *Risāletü Ebî'r-Rabî*, tah. Hâlid Muḥammed 'Abduh (Giza: Mektebetü'n-Nāfize, 2006), ss.54-55; eṭ-Ṭaberî, *Kitābu'd-Dīn ve'd-Devle*, ss.137-138; Schmidtké, “*A'lām al-Nubuwwa*,” s.254; Ebü Reyhān Muḥammed b. Aḥmed el-Bīrūnî, *el-Āṣāru'l-Bākīye 'ani'l-Ḳurāni'l-Hāliye*, ed. Eduard Sachau (Leipzig: Brockhaus, 1898), s.19; Ebü Muḥammed 'Alî b. Aḥmed b. Sa'îd İbn Ḥazm, *Kitābu'l-Faṣl fî'l-Milel ve'l-Ehvā'i ve'n-Nihāl*, tah. Muḥammed İbrāhîm Naşr-'Abdurrahmān 'Umeyra, (Beyrüt: Dāru'l-Cil, 1996), s.194; İbn Ḥazm, *el-Uşul ve'l-Furū'*, s.124; İbn Zafer, *Ḥayru'l-Bişer*, s.130; es-Semev'el b. Yahyā b. 'Abbās el-Mağribî, *İfḥāmu'l-Yehūd ve Kışṣatu İslāmi's-Semev'el ve Ru'yāhu*, ed. Moshe Perlmann, (New York: American Academy for Jewish Research, 1964), ss.29-31; el-Ḳurtubî, *el-İlām*, ss.263-264; el-Ḳarāfî, *el-Ecvibetu'l-Fāḥira*, ss.419-421. Ayrıca bkz. Yasin Meral, *Yahudi Düşüncesinde İslam Algısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), ss.148-159.

³³ Tesniye, 33:2.

³⁴ İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.94. Perlmann'a göre, burada geçen Kūfî, koleksiyoncu ve hattat İbnu'l-Kūfî olmalıdır; bkz. İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.139, dn.118.

³⁵ İbnu'l-Leys, *Risāletü Ebî'r-Rabî*, s.54; eṭ-Ṭaberî, *Kitābu'd-Dīn ve'd-Devle*, ss.138-139; Schmidtké, “*A'lām al-Nubuwwa*,” s.254; Muṭahhar b. Ṭāhir el-Makdisî, *Le livre de la création et de l'histoire (Kitābu'l-Bed' ve't-Tārīḥ)*, ed. Clement Huart (Paris: Ernest Leroux, 1916), s.32; el-Bīrūnî, *el-Āṣāru'l-Bākīye*, s.19; İbn Ḥazm, *Kitābu'l-Faṣl*, s.194; İbn Ḥazm, *el-Uşul ve'l-Furū'*, s.124; İbn Zafer, *Ḥayru'l-Bişer*, s.129; el-Mağribî, *İfḥāmu'l-Yehūd*, ss.34-36; el-Ḳurtubî, *el-İlām*, s.264-265; el-Ḳarāfî, *el-Ecvibetu'l-Fāḥira*, ss.422-423.

ikamet ettiği mekân olduğunu belirten başka Tevrat ifadelerini delil göstermektedirler.³⁶

Tenkīhu'l-Ebhās'ta bahsedilen *beşā'iru'n-nubuvve* delillerinden biri de Allah'ın Tevrat'ta Hz. İbrahim'e hitaben söylediği şu sözdür: "İsmail'e gelince duanı kabul ettim, işte onu mübarek kıldım, onu verimli kılacak ve ziyadesiyle/çok çok (cidden cidden) çoğaltacağım."³⁷ İbn Kemmüne, bu metin hakkındaki yorumları "Önce Yahudi olan ancak Yahudilere karşı çıkıp İslam'ı kabul eden, *İfḥām* kitabının sahibi" diye tanıttığı es-Semev'el b. Yahyā el-Mağribī'den (ö.1175) nakletmektedir. İbn Kemmüne, el-Mağribī'ye atfen şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Cidden cidden" lafzı indiriliş dilinde "bim'od me'od"dur. *Cumele*³⁸ göre harflerinin hesabı Muhammed'in (a.s.) harflerinin hesabına eşittir ve doksan ikidir. Şayet bu mübalağa ifadesi İsmā'ıl ve evladının şerefine işaret eden böyle bir ayette yer alıyorsa, onların en güçlüsü olana (a.s.) bir işaret içermesinde gariplik yoktur.³⁹

İbn Kemmüne'nin de bahsettiği gibi el-Mağribī, Yahudilik'e reddiye olarak kaleme aldığı *İfḥāmu'l-Yehūd*'da *beşā'iru'n-nubuvve* konusunu ele alan mühtedi bir âlimdir. İbn Kemmüne, el-Mağribī'nin çıkarımlarını benzer ifadelerle nakletmektedir.⁴⁰ Ancak konu *İfḥāmu'l-Yehūd*'da çok daha ayrıntılı ele alınmaktadır. İbn Kemmüne diğer delillerde yaptığı gibi burada da meseleyi kısaca izah etmektedir. Öte yandan *Tenkīhu'l-Ebhās*'ta *beşā'iru'n-nubuvve* konusunda doğrudan bir şahsa atfedilen tek delil bu Tevrat metnidir. Bu durum İbn Kemmüne'nin *İfḥāmu'l-Yehūd*'a birebir cevap verme amacıyla olduğuna işaret etmektedir. Nitekim *Tenkīhu'l-Ebhās*'ın Yahudilikle ilgili bölümünde Yahudilere yöneltilen eleştirilerin önemli bir kısmı el-Mağribī tarafından dile getirilmiş ve İbn Kemmüne bu eleştirilere cevap vermiştir.⁴¹ Diğer taraftan Tekvin, 17:20, el-Mağribī

³⁶ Tekvin, 21:21. Bkz. el-Mağribī, *İfḥāmu'l-Yehūd*, ss.34-36; el-Ḳurṭubī, *el-İ'lām*, s.264-265; el-Ḳarāfī, *el-Ecvibetu'l-Fāḥira*, ss.422-423.

³⁷ Tekvin, 17:20.

³⁸ Harflere rakamsal değerler vererek yapılan bir hesaplama sistemi.

³⁹ İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.95.

⁴⁰ El-Mağribī'nin konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir: "Şimdi bu "*bim'od meod*" kelimesinin harflerini *cumel* hesabına göre saydığımızda doksan iki çıkar. Bu, Muhammed isminin harflerinin rakamsal değeridir. Zira o da aynı şekilde doksan ikidir ... Şayet bu ayet İsmā'ıl ve evlatları hakkındaki ayetlerin en mübalağalı ise ve bu kelime de ayetin diğer kelimelerinin içinde en mübalağalı olanı ise, İsmailoğullarının en şerefli ve kudretlisi (Hz. Muhammed), salat ve selam ona, ailesine ve ashabına olsun, hakkında bir işaret içermesi hiç de şaşırtıcı değildir," el-Mağribī, *İfḥāmu'l-Yehūd*, ss.31-34.

⁴¹ Krş. İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, ss.43-50; El-Mağribī, *İfḥāmu'l-Yehūd*, ss.12-15, 16-21, 24-27.

dışındaki İslam âlimleri tarafından da *beşâ'iru'n-nubuvve* delili olarak kullanılmaktadır.⁴²

İbn Kemmüne'ye göre Müslümanların çıkarım yaptığı bir başka Tevrat pasajı şu mealdedir: “Kutsal Paran'dan geldi, onu yeryüzünde savaşlar ve istila takip etti.”⁴³ İbn Kemmüne'nin ilgili Tevrat metinlerini özet olarak zikrettiği görülmektedir.⁴⁴ Müslüman âlimlerin bu metni *beşâ'iru'n-nubuvve* konusunda delil gösterdikleri bilinmektedir.⁴⁵ Reddiye müellifleri, Tesniye, 33:2'de yer alan ‘Paran Dağı’ndan parladi’ ifadesinde olduğu gibi burada da Paran’ın Hicaz’da bulunduğundan yola çıkarak Hz. Muhammed’e işaret edildiği kanaatindedirler. Ayrıca “onu yeryüzünde savaşlar ve istila takip etti”⁴⁶ sözüyle İslam’ın gelişinden itibaren gerçekleşen savaşların kast edildiği düşünülmektedir.

Tenkîhu'l-Ebhâs'ta bahsedilen *beşâ'iru'n-nubuvve* delillerinden biri de “Kedar toprağının imareti, çölün imareti ve seçilmiş ümmetin ondan içmesi için oralandaki suların çok olduğu”⁴⁷ konularından bahseden İşaya Kitabı'dır.⁴⁸ Reddiye literatüründe bu pasajların da *beşâ'iru'n-nubuvve* delilleri çerçevesinde kullanıldığı görülmektedir.⁴⁹ Müslüman âlimlere göre, Kedar kelimesiyle kast edilen Hz. İsmâ'il'in soyu, hem Kedar'ı hem de çölü imar edenler İslam ümmetidir. Kedar, Tanah'ta Hz. İsmâ'il'in ikinci oğlu olarak zikredilmektedir.⁵⁰ Benzer şekilde İbn Meymün da Kedar kelimesiyle Arapları kastetmektedir. Nitekim İslam kaynaklarında Hz. Muhammed'in şeceresi Kedar üzerinden Hz. İsmâ'il'e ve oradan da Hz. İbrahim'e dayandırılmaktadır.⁵¹

İbn Kemmüne bir diğer delil olarak “çölde Yahudilerin kalanını yok eden bir filiz dikildiği”⁵² şeklindeki metni vermektedir.⁵³ Bazı Müslüman

⁴² Et-Taberî, *Kitābu'd-Dīn ve'd-Devle*, s.131; Schmidtke, “*A'lām al-Nubuwwa*,” s.254; el-Makdisî, *Le livre de la création*, ss.30-31; el-Birûnî, *el-İşāru'l-Bâkiye*, s.19; İbn Hızam, *el-Uşül ve'l-Furû'*, s.123; İbn Zafer, *Hayru'l-Bişer*, s.128; el-Çurtubî, *el-İ'lām*, s.265-266; el-Çarâfî, *el-Ecvibetu'l-Fâhira*, ss.417-418.

⁴³ Habakkuk, 3:3-13.

⁴⁴ İbn Kemmüne, *Sa'd b. Manşûr Ibn Kammüne's Examination*, s.95.

⁴⁵ İbnü'l-Leyş, *Risāletu Ebî'r-Rabî'*, ss.52-53; et-Taberî, *Kitābu'd-Dīn ve'd-Devle*, ss.168-170; Schmidtke, “*A'lām al-Nubuwwa*,” s.254; el-Çurtubî, *el-İ'lām*, s.274; el-Çarâfî, *el-Ecvibetu'l-Fâhira*, ss.452-454.

⁴⁶ Habakkuk, 3:3-13.

⁴⁷ İşaya, 35:1-2, 6; 42:11-13. İbn Kemmüne bu şekilde pasajı özetlemektedir.

⁴⁸ İbn Kemmüne, *Ibn Kammüne's Examination*, s.95.

⁴⁹ Et-Taberî, *Kitābu'd-Dīn ve'd-Devle*, ss.143, 153; Schmidtke, “*A'lām al-Nubuwwa*,” ss.255, 258; İbn Hızam, *el-Uşül ve'l-Furû'*, s.129; el-Çurtubî, *el-İ'lām*, ss.273, 275; el-Çarâfî, *el-Ecvibetu'l-Fâhira*, ss.436, 447-448.

⁵⁰ Tekvin, 25:13.

⁵¹ Bkz. Meral, *Yahudi Düşüncesinde İslam Algısı*, s.127.

⁵² Hezekiel, 19:10-14.

âlimler burada bahsedilen filizin Hz. Muhammed olduğunu düşünmektedirler.⁵⁴ *Tenķīhu'l-Ebhās*'ta Müslümanlara atfedilen son Tevrat pasajı, “Allah’ın seçilmiş dili yenilediği”⁵⁵ şeklinde yorumlanan metindir.⁵⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Kemmüne öncesinde kaleme alınan reddiyeler içerisinde bu metne yer veren tek eser, ‘Alī b. Rabben eṭ-Ṭaberī’nin (ö.861’den sonra) *Kitābu'd-Dīn ve'd-Devle*'sidir. Eṭ-Ṭaberī'ye göre seçilen dil Arapça olup bütün milletler onunla yenilenmiştir.⁵⁷

İbn Kemmüne'ye göre Müslümanlar *beṣā'ru'n-nubuvve* konusunda İncil'den de delil getirmektedir. Bunlardan biri “size Faraklit”i⁵⁸ göndereceğim”⁵⁹ anlamındaki ifadedir.⁶⁰ *Faraklit*, reddiye literatüründe İncillerdeki *beṣā'ru'n-nubuvve* metinleri arasında sıklıkla zikredilen ifadelerden biridir.⁶¹ Müslüman âlimler Yuhanna İncili'nden çeşitli pasajları zikrederek *Faraklit* kelimesinin Aḥmed ismine tekabül ettiğini ve *Faraklit*'in vasıflarının Hz. Muhammed'e uyduğunu iddia etmektedirler.⁶²

İbn Kemmüne öncesinde, *Tenķīhu'l-Ebhās*'ta bahsedilen Tevrat ve İncil pasajlarını Hz. Muhammed ve ümmetine delil olarak zikreden çok eser bulunduğu da görülmektedir.⁶³ *Kitābu'd-Dīn ve'd-Devle* isimli eserini müstakil olarak Hz. Muhammed'in peygamberliğinin delillerine hasreden eṭ-Ṭaberī bu metinlerin hepsine değinmektedir. Aynı konuda eser kaleme alan İbn Kuteybe (ö.889) de Hezekiel ve Sefanya kitaplarındaki metinler hariç, İbn Kemmüne'nin bahsettiği bütün delilleri kullanmaktadır. El-Ḳurtubī'nin (ö.1273) *el-İlām* ve el-Ḳarāfī'nin (ö.1285) *el-Ecvibetu'l-Fāhira* isimli reddiyeleri de Sefanya kitabı dışındaki metinlerin hepsini ihtiva etmektedir. Bu durum İbn Kemmüne'nin hem İslam kaynaklarına hâkim olduğunu hem

⁵³ İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.95.

⁵⁴ Eṭ-Ṭaberī, *Kitābu'd-Dīn ve'd-Devle*, ss.177; el-Ḳurtubī, *el-İlām*, s.276; el-Ḳarāfī, *el-Ecvibetu'l-Fāhira*, ss.454-455.

⁵⁵ Sefanya, 3:8-10.

⁵⁶ İbn Kemmüne, *Sa'd b. Manşūr Ibn Kammūna's Examination*, s.95.

⁵⁷ Eṭ-Ṭaberī, *Kitābu'd-Dīn ve'd-Devle*, s.143, 153.

⁵⁸ *Faraklit* kelimesi günümüz İncil çevirilerinde ‘tesellici’, ‘yardımcı’ gibi kelimelerle karşılanmaktadır.

⁵⁹ Yuhanna, 14:16.

⁶⁰ İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.95.

⁶¹ Eṭ-Ṭaberī, *Kitābu'd-Dīn ve'd-Devle*, ss.184-185; Schmidtke, “*A'lām al-Nubuwwa*,” s.255; İbn Ḥazm, *el-Uṣūl ve'l-Furū*, s.127; İbn Zafer, *Ḥayru'l-Biṣer*, ss.132-133; Ebū'l-Bekā Şālih b. el-Huseyn el-Ca'ferī, *er-Red 'ale'n-Naşārā*, tah. M. Muḥammed Ḥasaneyn (Ḳāhira: Dāru't-Tevfīki'n-Nemūzeciyye, 1988), s.124; el-Ḳurtubī, *el-İlām*, s.268; el-Ḳarāfī, *el-Ecvibetu'l-Fāhira*, ss.424-425.

⁶² İbnu'l-Leys, Yuhanna 15:26-27 ve 16:7, 13'ü zikrederek *Faraklit* kelimesini yorumlamaktadır. Bkz. İbnu'l-Leys, *Risāletu Ebī'r-Rabī*, s.52. El-Maḳdisī de Yuhanna Kitabı'ndan *Faraklit* kelimesinin geçtiği farklı rivayetleri zikretmektedir. Bkz. el-Maḳdisī, *Le livre de la création*, ss.28-29.

⁶³ Erken dönem İslam eserlerinde kullanılan Tevrat metinlerinin listesi için bkz. Camilla Adang, *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible: From Ibn Rabban to Ibn Hazm* (Leiden: Brill, 1996), ss.264-266.

de Müslümanların iddialarını objektif bir şekilde dile getirdiğini göstermektedir.

II. İbn Kemmüne'nin *beşâ'iru'n-nubuvve* İddialarına Verdiği Cevaplar

İbn Kemmüne, Müslüman âlimlerin *beşâ'iru'n-nubuvve* hakkındaki delillerini sıraladıktan sonra Müslüman âlim Faḥruddīn er-Rāzī'nin bu konudaki değerlendirmelerini vermektedir. O, er-Rāzī'nin *el-Muḥaşşal* isimli kitabına atfen şu ifadeleri kullanmaktadır:

Siz ya bu kitaplarda Muhammed'in (a.s.) sıfatının/tasvirinin ayrıntılı bir şekilde geldiğini söylersiniz. Mesela, Allah 'falan sene falan yerden şöyle şöyle özellikli bir adam gelecek ve biliniz ki o benim rasûlümdür' diyecektir. Ya da böyle söylemeyip Allah'ın bunu kapalı bir biçimde, zaman, mekân ve özellik belirtmeden haber verdiğini söylersiniz. Şayet birinciyi iddia ediyorsanız bu bâtıldır. Çünkü biz Tevrat ve İncil'de bunun olmadığını görürüz. Yahudiler ve Hıristiyanlar bu iki kitabı tahrif ettiler de denilmez, çünkü biz deriz ki: Bu iki kitap doğuda ve batıda meşhurdu, hal böyleyken, Kur'an'da geçtiği şekilde bir tahrife imkân yoktur. Eğer ikinciyi iddia ediyorsanız, bu mümkün olsa da nübüvvete işaret etmez. Aksine faziletli, şerefli bir insanın zuhuruna işaret eder. Nübüvvete işaret ediyorsa da Muhammed'in (a.s.) nübüvvetine işaret etmez. Çünkü belki de burada bildirilen başka bir insandı.⁶⁴

İbn Kemmüne'nin er-Rāzī'yi referans göstererek verdiği bu yorumlar er-Rāzī'nin *el-Muḥaşşal* isimli eserinde aynı şekilde zikredilmektedir.⁶⁵ İbn Kemmüne'nin burada Müslüman âlimler arasındaki farklı bir fikre yer vermesi dikkat çekicidir. Böylelikle *beşâ'iru'n-nubuvve* konusunda –Kur'an ayetleri bulunmasına rağmen– Müslümanlar arasında ihtilaf olduğunu göstermektedir. Zira er-Rāzī'ye atıfla verilen bu düşünceler, er-Rāzī'den yüzyıllar önce yaşamış Yahudi âlimler tarafından da benzer şekilde dile getirilmektedir.⁶⁶ İbn Kemmüne ise doğrudan bu Yahudi âlimlere başvurmak yerine Müslüman bir âlimden örnek vererek kendi düşüncesine zemin oluşturmaktadır.⁶⁷

⁶⁴ İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.95.

⁶⁵ Faḥruddīn er-Rāzī, *Muḥaşşalu Efḳāri'l-Mutekaddimîn ve'l-Muteaḥḥirîn* (Kâhira, 1905), ss.153-154.

⁶⁶ Bkz. Ya'qûb el-Kırkısānī, *Kitāb al-Anwār wal-Marāqib Code of Karaite Law*, ed. Leon Nemoj (New York: The Alexander Kohut Memorial Foundation), c. 1, 1939), s.296. Ayrıca bkz. Yasin Meral, "Orta Çağ Karai Bilginlerinin İslam Eleştirisi: Yakup el-Kirkisānī Örneği," *Dini Araştırmalar* 17:45 (2014) ss.103-104.

⁶⁷ Er-Rāzī'nin Hz. Muhammed'in peygamberliğinin delilleri konusunda yaptığı felsefi eleştirilerin Müslüman ve gayrimüslim pek çok âlimi etkilediği bilinmektedir. İbn Kemmüne'nin yanı sıra çağdaşı

Er-Rāzī'nin açıklamasını aktardıktan sonra kendi görüşlerini zikreden İbn Kemmüne, *beşâ'iru'n-nubuvve* ile ilgili ayetlerin durumu hakkında tahminlerde bulunmaktadır. Ancak *el-Muḥaşşal*'da kastedilen manayı aşırp daha da ileri giderek ayetlerin sıhhatini sorgulamaktadır. İbn Kemmüne'ye göre, Müslümanların *beşâ'iru'n-nubuvve* iddiası bâtıldır. Hz. Muhammed Tevrat'ta ve İncil'de kendinden bahsedildiğini bildiren ayetleri okurken muhtemelen yanında bir Yahudi veya Hıristiyan yoktur. O da bu delillerin çürük olduğunun anlaşılmayacağını zannetmiş olabilir. Bir diğer ihtimal, Yahudi ve Hıristiyanların inkârını dikkate almayacak kadar güçlendiği zaman bu ayetleri bildirmiş olabilir. Yahut Ehl-i Kitap'tan bazıları Hz. Muhammed'in güvenini kazanmak için Tevrat ve İncil'den bazı ifadelerin ona işaret ettiğini söylemişlerdir. Peygamber de bu ifadelerin kendisine işaret ettiğini zannedip bunları takipçileriyle paylaşmıştır ve *beşâ'iru'n-nubuvve* oluşmuştur. Nitekim Yahudilerin bu şekilde aldattığı kişilere dair tarihi kayıtlar mevcuttur.⁶⁸ Başka bir ihtimal ise bazı münafıkların bu metinleri Hz. Muhammed'in ölümünden sonra dini karalama amacıyla Kur'an'a eklemiş olabileceğidir. Bu yorum, Kur'an ayetlerinin her ayrıntısının mütevatir olmadığını söyleyenleri de desteklemektedir. Son olarak belki de bu ayetler zikredilenlerin dışında farklı bir amaca binaen söylenmiştir.⁶⁹

İbn Kemmüne, Kur'an ayetlerinin sıhhatini sorguladıktan sonra *beşâ'iru'n-nubuvve* konusunda getirilen delilleri sırasıyla cevaplamaktadır. Ona göre, "İsmâ'îl'in elinin herkese karşı ve herkesin elinin ona karşı olması" ifadesinde "herkes" lafzı diğer milletleri değil, İsmâ'îl'in kardeşleri ve ailesini kapsamaktadır. Nitekim metnin devamındaki "bütün kardeşlerinin toprağının sınırında yaşayacak" ifadesi, bu manayı tasdik eden bir açıklamadır.⁷⁰ Dolayısıyla bu ifadelerin –Müslüman âlimlerin iddia ettiği gibi– Hz. Muhammed ve ümmetinin bütün milletlere üstün geleceğine dair

olan Süryanî din adamı ve âlim Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî (ö.1286) ve İranlı Müslüman filozof Naşıruddîn eṭ-Ṭūsî'nin (ö.1274) er-Rāzî'nin görüşlerinden istifade edip ona eleştiriler yönelttikleri tespit edilmiştir. İbn Kemmüne'ye benzer şekilde İbnü'l-İbrî'nin de Müslüman âlimler arasında Hz. Muhammed'in nübüvvetinin delilleri konusunda ihtilaf olduğunu göstermek üzere er-Rāzî'den iktibaslar yaptığı ifade edilmektedir. Bkz. Roggema, "İbn Kammūna's and Ibn al-'Ibrî's Responses," ss.193-213.

⁶⁸ İbn Kemmüne'ye göre, el-Muhtedî ve el-Mu'temid zamanında bir Yahudi, zenci köle sahibi olan bir kimseye gelmiş, ona secde edip "seni Tevrat'ta buluyoruz" demiştir. Bkz. İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.96. Bu hikâye *Tārîḫü't-Ṭaberî*'de de anlatılmaktadır. Bkz. Muhammed b. Cerir eṭ-Ṭaberî, *Tārîḫü't-Ṭaberî*, tah. Ebü Suheyb el-Karmî (Riyâd: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, tsz.), s.1997.

⁶⁹ İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.96.

⁷⁰ İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.96.

bir işaret olduğunu düşünmek yanlış olmaktadır. Böylelikle İbn Kemmüne Tevrat metninin bağlamından hareketle Müslümanlara cevap vermektedir.

İbn Kemmüne'nin cevap verdiği *beşâ'iru'n-nubuvve* delillerinden biri de “Onlara kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım” ifadesidir. Ona göre, bu cümle İsrailoğullarının kendileri arasından bir peygamber çıkacağını ifade etmektedir. Çünkü Allah Tevrat'ta İsrailoğullarına hitap ederken ‘kardeşleriniz’ lafzını çokça kullanmakta ve genelinde kendilerini kast etmektedir. Ancak istisnaî olarak “kardeşleriniz Esav oğulları”⁷¹ sözündeki gibi İsrailoğullarının kardeşleri anlamına gelen pasajlar da bulunmaktadır.⁷² Bu bağlamda İbn Kemmüne, Tesniye 18:18'deki “kardeşleri arasından” ifadesinin Tevrat'taki genel kullanıma dâhil olduğunu düşünmektedir. Müslüman âlimlerin bu konuda delil gösterdikleri “İsrailoğulları arasından Mūsâ gibi bir peygamber çıkmadığı” şeklindeki Tevrat metni ise İbn Kemmüne'ye göre Mūsâ'nın başka hiçbir peygamberde görülmeyen bir özelliğine işaret etmektedir: Allah tarafından Mūsâ'ya her konuda doğrudan, vasitasız bir biçimde hitap edilmiştir.⁷³ Neticede İbn Kemmüne iki metni uzlaştırarak, Tevrat'ta “senin gibi bir peygamber çıkaracağım” denilmiş olsa da Allah'ın Mūsâ gibi doğrudan hitap ettiği bir peygamber çıkarmayacağını kabul etmektedir. Yahudi âlimler, İbn Kemmüne'den önce de Tesniye 18:18'de bahsedilen peygamberin Hz. Muhammed olamayacağını ifade etmektedirler.⁷⁴

Tenķīhu'l-Ebhāş'ta cevap verilen *beşâ'iru'n-nubuvve* delillerinden bir diğeri “Paran Dağı'ndan parladı” ifadesidir. Konu hakkında uzun açıklamalar yapan İbn Kemmüne'ye göre Tevrat'ta Mūsâ ve İsrailoğullarının Paran'da durup ikamet ettiği ve orada Mūsâ'ya çok defa hitap edildiği bildirilmektedir. Bunun yanı sıra Tesniye 33:2'deki bu pasajın öncesi ve sonrası dikkatlice okunduğunda bütünüyle İsrailoğullarını ilgilendiren bir anlatım görülmektedir. Dolayısıyla Paran'la ilgili haber Mūsâ ve İsrailoğulları hakkında olmalıdır. Ancak zayıf rivayetlere dayanarak Paran'ın Hicaz'da bir yerin adı olduğunu iddia edenler bulunmaktadır. Bunlardan en

⁷¹ Tesniye, 2:4.

⁷² İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.96. El-Mağribî bu konuyu ele alırken “kardeşleriniz Esav oğulları” metnini delil getirmekte ve “kardeşleri arasından” sözünün İsrailoğullarının kendileri olamayacağını ifade etmektedir. Bkz. el-Mağribî, *İfhamu'l-Yehūd*, ss.29-30. İbn Kemmüne de kuvvetle muhtemel el-Mağribî'nin bu açıklaması sebebiyle Esav'la ilgili Tevrat ifadesinin istisnaî bir durum olduğunu savunmaktadır.

⁷³ İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.96.

⁷⁴ Meral, “İbn Meymūn'un Yemen Mektubu,” *AÜİF Dergisi* 54:2 (2013), ss.24-27; Meral, *Yahudi Düşüncesinde İslam Algısı*, ss.153-159.

meşhuru *Dīvānu'l-Edeb*⁷⁵ isimli kitaptır. İbn Kemmüne'ye göre bu iddiayı kabul etmek zordur. Çünkü Hicaz dışında bir bölge için de Paran isminin kullanıldığı ve oraya bir cemaatin nispet edildiği bilinmektedir.⁷⁶ İbn Kemmüne'nin açıklamaları, Paran'ın yeri konusuyla özel olarak ilgilendiğini göstermektedir. İslam kaynaklarında Paran'ın İsmā'ıl ve ailesinin yerleştiği mekân olduğuna dair “ve Paran çölünde oturdu”⁷⁷ ifadesi delil getirilmektedir.⁷⁸ İbn Kemmüne de muhtemelen buna cevaben Tevrat'ta Paran'ın Mūsā ve İsrailoğullarıyla ilgili bir yer olduğunu belirtmekte, ancak konuyla ilgili Tevrat metinlerini açıkça zikretmemektedir. Öte yandan Paran'ın Hicaz'da olması konusunda daha önce *Menāzilu Mekke* kitabına atıf yapan İbn Kemmüne, burada da *Dīvānu'l-Edeb* isimli başka bir eseri Müslümanların kaynağı olarak göstermektedir.

İbn Kemmüne'ye göre “Paran Dağı'ndan parladı” ifadesinin Hz. Muhammed'e işaret etmediğinin bir diğer delili, metindeki bütün fiillerin (geldi, doğdu, parladı) geçmiş zaman kipinde olmasıdır. Bu yüzden gelecekte beklenen bir hususa atfedilmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü “Allah'ın kudreti Sīnā'dan geldi” sözüyle maziden bir haber verilirken, sonrasında yer alan “doğdu” ve “parladı” fiillerinin gelecek bir şeyden haber vermesi uygun olmamaktadır. Öte yandan “Sīnā'dan geldi” sözünün Mūsā'nın, “Seir'den doğdu” ifadesinin İsa'nın ve “Paran Dağı'ndan parladı” sözünün Muhammed'in nübüvvetine işaret olduğunu söyleyen haklı olsaydı, metnin devamındaki “on binlerce kutsalından geldi” sözünün de dördüncü bir şeriata işaret etmesi gerekirdi. Fakat bu durum Müslümanlar tarafından dile getirilmemektedir.⁷⁹ İbn Kemmüne'den önce, Tesniye 33:2'nin *beşā'iru'n-nubuvve* kapsamında yorumlanmasına karşı fikir beyan eden başka Yahudi âlimler de bulunmaktadır.⁸⁰ Bunlar arasında İbn Meymūn'un görüşlerinin *Tenkihū'l-Ebhāş*'ta yapılan açıklamaların bir bölümüyle örtüştüğü görülmektedir. İbn Meymūn da bu Tevrat metnindeki

⁷⁵ Perlmann'a göre bu kitabın sahibi Ebū İbrāhīm İshāk el-Fārābī (ö.350/961) olabilir. Bkz. İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.142.

⁷⁶ İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.97.

⁷⁷ Tekvin, 21:21.

⁷⁸ El-Mağribī, *İfhamu'l-Yehūd*, ss.34-36; el-Kurtubī, *el-İ'lām*, s.264-265; el-Karāfī, *el-Ecvibetu'l-Fāhira*, ss.422-423.

⁷⁹ İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.97.

⁸⁰ Saadya Gaon, *Kitābu'l-Emānāt ve'l-İ'tikādāt*, ed. S. Landaver (Leiden: Brill, 1880), ss.133-134; Yasin Meral, “Yahudi Bilgin Saadya Gaon'un (ö.942) Eserlerinde İslamî Unsurlar,” *Bellesten* 80:287 (2016), ss.32-33; Meral, *Yahudi Düşüncesinde İslam Algısı*, ss.45-46, 145-148. Saadya Gaon bu metni değerlendirirken, Habakkuk 3:3'te geçen “Kutsal Paran'dan gelecek” cümlesindeki fiilin de geçmiş zaman kipinde anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. Saadya Gaon, *Kitābu'l-Emānāt ve'l-İ'tikādāt*, ss.133-134; Meral, “Yahudi Bilgin Saadya Gaon'un (ö.942) Eserlerinde İslamî Unsurlar,” ss.32-33; Meral, *Yahudi Düşüncesinde İslam Algısı*, ss.45-46, 146-147.

fiillerin (geldi, doğdu, parladı) geçmiş zaman kipinde olmasını vurgulayarak geleceğe dair bir işaret taşımadıklarını belirtmektedir.⁸¹

*Tenkīhu'l-Ebhāş'*ta cevap verilen bir diğer husus, el-Mağribî'nin *cumel* hesabıyla yaptığı delillendirmedi. Bilindiği üzere el-Mağribî, Tekvin 17:20'de yer alan *bim'od meod* (çok çok) ifadesi ile Muhammed kelimesinin *cumel* hesabında doksan ikiye eşit olmasını ve bu Tevrat pasajının İsmā'îl'e dair bir müjde içermesini *beşā'iru'n-nubuvve* konusunda delil kabul etmektedir.⁸² Bu iddiayı çok sağlıksız bulan İbn Kemmüne, İsmā'îl ile ilgili olmayan pek çok konuda rakamsal değeri doksan iki eden lafız geçtiğini belirtmektedir.⁸³ Ona göre Tevrat'ın *cumel* hesabına göre tefsir edilmesi, hükümlerin gerçek manasından uzaklaşmasına sebep olacağı gibi bunları delil gösteren kimsenin aleyhine olacak daha çok delil çıkacaktır.⁸⁴ Yahudi âlimler İbn Kemmüne öncesinde de Tekvin 17:20 ve *bim'od meod* ifadesi hakkında değerlendirmeler yapmaktadır.⁸⁵ Bunlardan biri olan Tevrat tefsircisi Avraham bin Ezra'nın (ö.1167) yorumunun İbn Kemmüne'nin açıklamaları ile benzer olduğu bilinmektedir. İbn Ezra, Tevrat'ta İsrail halkı için kullanılan başka bir *bim'od meod* ifadesinin⁸⁶ Hz. Muhammed'le bağlantısı olmadığını örnek vererek, *gematria* (Yahudi ebcedi) yoluyla Tevrat'tan delil çıkarmanın sağlıksız olduğunu ifade etmektedir.⁸⁷

İbn Kemmüne Habbakkuk, İşaya, Hezekiel ve Sefanya kitaplarından *beşā'iru'n-nubuvve* delili olarak gösterilen metinler hakkında toplu bir değerlendirme yapmaktadır. Ona göre, bu metinlerin siyaki göz önüne alındığında Müslümanların iddiaları geçersiz olmakta, hatta onların kastî olarak ifadeleri çarpıtıldığı görülmektedir. İbn Kemmüne, Müslümanların Yuhanna İncili'nden getirdikleri delil konusunda Hıristiyan inançları doğrultusunda cevap vermektedir. Bu bağlamda Hz. Muhammed olduğu iddia edilen *Faraklit*, Hıristiyanların tamamına göre 'İsâ'nın yükseltilmesinden sonra havarilere gönderilmiştir. Ayrıca İncillerde, 'İsâ'nın

⁸¹ Meral, "İbn Meymün'un Yemen Mektubu," ss.23-24; Meral, *Yahudi Düşüncesinde İslam Algısı*, ss.146-148.

⁸² El-Mağribî, *İfhamu'l-Yehūd*, ss.31-34.

⁸³ El-Mağribî, özellikle bu pasajın İsmail hakkında müjde içermesi sebebiyle *bim'od meod* ifadesinde *cumel* hesabını uygulamanın abes olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre farklı konulardaki Tevrat metinlerinde Muhammed'e eşit bir kelime aramak zaten manasızdır. Hatta 'Amr, Zeyd, 'Umer gibi hakkında herhangi bir müjde bulunmayan şahısların isimlerine denk sayıdaki Tevrat ifadeleri de aynı şekilde bir anlam taşımamaktadır. Bkz. el-Mağribî, *İfhamu'l-Yehūd*, ss.32-34.

⁸⁴ İbn Kemmüne, *Ibn Kammūna's Examination*, s.97.

⁸⁵ Meral, "İbn Meymün'un Yemen Mektubu," ss.20-23; Meral, *Yahudi Düşüncesinde İslam Algısı*, ss.140-145.

⁸⁶ Çıkış, 1:7.

⁸⁷ Meral, *Yahudi Düşüncesinde İslam Algısı*, ss.142-143.

takipçileri Mesîh'ten sonraki dönemlerde nübüvvet iddia eden kimseler tarafından kandırılmamak konusunda uyarılmışlardır.⁸⁸

İbn Kemmüne, cevabının sonunda Müslümanların delil gösterdiği Tevrat ve İncil ifadelerinin aslına sadık kalınmayarak tahrif edildiğini belirtmektedir. Onun kanaati bu delillerin yetersiz olduğu yönündedir. Nitekim Faḥruddīn er-Rāzī de *el-Muḥaṣṣal* kitabında bu müjdelere itimat etmeyip onları, Kur'an'dan çıkarılan delilleri tamamlayıcı olarak görmektedir.⁸⁹ Dolayısıyla İbn Kemmüne, Müslüman âlimler arasında *beşâ'iru'n-nubuvve* iddiaları yaygın olsa da er-Rāzī gibi bu delillere önem atfetmemeyi daha sağlıklı kabul etmektedir. Müslüman bir âlimin *beşâ'iru'n-nubuvve* delillerine itibar etmemesi, İbn Kemmüne'nin bu konudaki tezini daha da güçlendirmiştir.

III. *Tenķīḥu'l-Ebhās'a* Cevap Veren Eserlerde *Beşâ'iru'n-nubuvve* Konusu

Tenķīḥu'l-Ebhās yazıldığı dönemde çok ilgi görmemiş bir eser olarak kabul edilmekle birlikte bazı Müslüman âlimlerin İbn Kemmüne'ye cevap verdikleri bilinmektedir. Bu cevaplardan sadece biri günümüze ulaşım yayımlanabilmiştir.⁹⁰ Yazılış tarihi tam olarak bilinmeyen bu eser,⁹¹ *Kitābu İsbāti'n-Nubuvve* başlığını taşımaktadır.⁹² Müellifi belirsiz olan çalışmanın giriş kısmında açıkça *Tenķīḥu'l-Ebhās*'ta yer alan iddialara yönelik olarak yazıldığı belirtilmektedir.⁹³ Muhteva bakımından çok geniş olmayan *Kitābu İsbāti'n-Nubuvve*'nin, yine girişte ismi zikredilen es-Semev'el el-Mağribi'nin *İfhāmu'l-Yehūd* isimli eserinden etkilendiği bilinmektedir.⁹⁴

Kitābu İsbāti'n-Nubuvve'nin İbn Kemmüne'ye cevaben ele aldığı konulardan biri *beşâ'iru'n-nubuvve*dir. Müellif bu konuda Tevrat'tan sadece "Allah'ın kudreti Sīnā'dan geldi, onlara Seir'den doğdu ve Paran Dağı'ndan

⁸⁸ Matta, 7:15-20. İbn Kemmüne, *Sa'd b. Maṣūr Ibn Kammūna's Examination*, s.97.

⁸⁹ İbn Kemmüne, *Sa'd b. Maṣūr Ibn Kammūna's Examination*, s.98.

⁹⁰ Kayıp iki eserin künyesi giriş kısmında verilmiştir.

⁹¹ Perlmann, bu eserin İbn Kemmüne ölmeden önce (1280-1284 arasında) yazıldığını tahmin etmektedir. Bkz. Moshe Perlmann, "Proving Muḥammad's Prophethood", A Muslim Critique of Ibn Kammūna," M. Zohori ve diğerleri (ed.), *Haḡut Ivrit Ba'America. Studies on Jewish Themes by Contemporary American Scholars* (Tel Aviv, 1974) içinde, s.75. Bir başka görüşe göre 1295 ile 1409-1410 arasında bir tarihte kaleme alınmıştır. Bkz. Pourjavady & Schmidtke, *A Jewish Philosopher of Baghdad*, s.52; es-Semev'el b. Yaḥyā b. 'Abbās el-Mağribi, *al-Samaw'al al-Mağribi's (d.570/1175) İfhām al-Yahūd The Early Recension*, ed. İbrahim Marazka ve diğerleri (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006), s.14.

⁹² Arapça metin için bkz. Perlmann, "Proving Muḥammad's Prophethood," ss.75-97; Pourjavady & Schmidtke, *A Jewish Philosopher of Baghdad*, ss.228-244.

⁹³ Perlmann, "Proving Muḥammad's Prophethood," s.83; Pourjavady & Schmidtke, *A Jewish Philosopher of Baghdad*, s.228.

⁹⁴ Pourjavady & Schmidtke, *A Jewish Philosopher of Baghdad*, s.228; el-Mağribi, *al-Samaw'al al-Mağribi's (d. 570/1175) İfhām al-Yahūd*, s.14.

parladı ve beraberinde on binlerce kutsal vardı”⁹⁵ metnini delil göstermektedir. Ona göre, Paran Dağı Mekke Dağı’dır ve Tekvin 21:21’de yer alan “İsmâ‘îl Paran’da oturdu” ifadesi bunu kanıtlamaktadır. İsmâ‘îl soyuna mekân olan bu bölgenin onun soyundan gelen Hz. Muhammed’in nübüvvetine işaret ettiğini düşünen müellif, metinde geçen “Seir’den doğdu” ifadesinin de Hz. ‘İsâ’nın nübüvveti için delil olduğunu ifade etmektedir. Esere göre, bu Tevrat cümlesindeki fiillerden hareketle Hz. Muhammed’in şeriatının Hz. Mūsâ’nın ve Hz. ‘İsâ’nın şeriatlarından üstün olduğunu çıkarmak da mümkündür. Çünkü “طلع” (parladı) fiili “اقب” (geldi) ve “اشرق” (doğdu) fiillerini kapsar ve onların kemale ulaşmış halidir. Dolayısıyla bu Tevrat metni açıkça göstermektedir ki, Hz. Muhammed’in şeriatı en mükemmel şeriat, kendisi de peygamberlerin en şerefliisidir.⁹⁶

Kitābu İşbāti'n-Nubuvve’de *beşâ'iru'n-nubuvve* konusunda zikredilen bu açıklamalar, Müslüman âlimler tarafından ortaya konulmuş görüşlerin tekrarı mahiyetindedir. Bilhassa el-Mağribî’nin açıklamalarıyla oldukça benzer niteliktedir.⁹⁷ Eserde yalnızca bu Tevrat cümlesini ele alan müellifin *Tenkihu'l-Ebhās*’ta Müslümanlara atfedilen diğer delillere hiç değinmediği görülmektedir. Müellifin Paran’la ilgili ifadeleri ise İbn Kemmüne’nin bahsettiği hususları muhatap alıp cevaplamamakta, Müslümanların genel kanaatini yansıtmaktadır.

Müslüman müelliflerin yanı sıra *Tenkihu'l-Ebhās*’a reddiye yazan Hıristiyan bir müellif de bulunmaktadır. 13. yüzyıl sonları ile 14. yüzyıl başlarında Mardin civarında yaşamış Hıristiyan bir âlim ve müstensih olan İbnu'l-Mağrûme, *Tenkihu'l-Ebhās*’ın elyazmalarının birinin kenarına şerhler eklemiştir. *Havāşî* ismiyle bilinen bu çalışma, *Tenkihu'l-Ebhās*’ın Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilgili kısımlarına yapılmış bir reddiye olup İslam’la ilgili bölümü kapsamamaktadır. Mūsâ şeriatının neshi, Tevrat’ın Ezra’nın derlediği bir kitap olması, Tevrat’ta ahiret hayatının olmaması gibi meseleler üzerine yoğunlaşan İbnu'l-Mağrûme’nin bu konularda Müslüman reddiyelerinden (bilhassa es-Semev’el el-Mağribî’nin *İfhamu'l-Yehūd*’undan) etkilendiği tespit edilmiştir. *Havāşî*’de Yahudilik’e reddiyeyle beraber

⁹⁵ Tesniye, 33:2.

⁹⁶ Perlmann, “Proving Muhammad’s Prophethood,” ss.88-89, 91-92; Pourjavady & Schmidtke, *A Jewish Philosopher of Baghdad*, ss.234, 237-238.

⁹⁷ Krş. el-Mağribî, *İfhamu'l-Yehūd*, ss.34-36.

Hıristiyan doktrinlerinin (teşlīs, inkarnasyon gibi) savunması da yapılmaktadır.⁹⁸

Sonuç

İslam kaynaklarında sıklıkla konu edilen *beşā'iru'n-nubuvve*, hem Yahudi hem Hıristiyanlarla yapılan tartışmaların temel meselelerinden biri olmuştur. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam müntesiplerinin inançlarını dile getirme gayesinde olan İbn Kemmüne de Müslümanların *beşā'iru'n-nubuvve* iddialarına eserinde yer vermektedir. Tevrat'tan ve İncillerden Hz. Muhammed'e işaret olarak kabul edilen pasajlardan bir bölümünü zikreden müellif, Tevrat metinlerine Yahudi bakış açısıyla İncil metinlerine de Hıristiyan gözüyle cevaplar vermektedir. Bu çerçevede *Tenkīḥu'l-Ebhās* üç din arasındaki reddiye geleneğinin özeti mahiyetindedir. *Tenkīḥu'l-Ebhās*'ta ismen zikredilerek cevap verilen tek eser mühtedi âlim el-Mağribî'nin *İfḥāmu'l-Yehūd*'udur. Muhtemelen bu durum *İfḥāmu'l-Yehūd*'un çok yayılmış ve kabul görmüş bir eser olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak İbn Kemmüne'nin tek muhatabı bu eser olmayıp başka Müslüman bilgilerin görüşleri de *Tenkīḥu'l-Ebhās*'ta dile getirilmektedir. Bu durum *beşā'iru'n-nubuvvenin* o dönemler itibarıyla diğer din mensuplarının da ilgisini çeken önemli bir gündem olduğunu göstermektedir.

Tenkīḥu'l-Ebhās'ta dikkat çeken hususlardan biri, Hz. Muhammed ve Müslümanlar hakkında olumsuz ifadeler kullanılmamış olmasıdır. Zira Yahudi literatüründe Hz. Muhammed ve Müslümanlar hakkında hakaret içeren sözlere sıklıkla yer verildiği bilinen bir husustur. İbn Kemmüne'nin nadir görülen saygılı uslubu, günümüzde hem Müslüman olduğu zannına sebep olmuş hem de *Tenkīḥu'l-Ebhās*'ın karşılaştırmalı dinler tarihi eseri olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. İbn Kemmüne'nin dikkat çeken bir başka özelliği, Müslüman âlim er-Rāzî'nin *beşā'iru'n-nubuvve* metinlerine itibar etmemesini kendisine destek olarak zikretmesidir. İbn Kemmüne'nin çağdaşı olan Hıristiyan âlim İbnü'l-İbrî'nin de benzer bir söylemi

⁹⁸ Moshe Perlmann, "Ibn al-Maḥrūma Christian opponent of Ibn Kammūna," *Harry Austryn Wolfson Jubilee Volume on the occasion of his seventy-fifth birthday* (Jerusalem, 1965) içinde, ss.641-665. Barbara Roggema, "Jewish-Christian Debate in a Muslim Context: Ibn al-Maḥrūma's Notes to Ibn Kammūna's Examination of the Inquiries into the Three Faiths," H. Vanstiphout (ed.), *All those nations ... Cultural encounters within and with the Near East* (Groningen: Styx, 1999) içinde, ss.131-139; Mark N. Swanson, "Ibn al-Maḥrūma," David Thomas, Alex Mallett (ed.), *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History* (Leiden: E. J. Brill, 2003) içinde, ss.63-66; Sidney Griffith, "Ibn al-Maḥrūmah's Notes on Ibn Kammūnah's Examination of the Three Religions: the Issue of the Abrogation of the Mosaic Law," Ryan Szpiech (ed.), *Medieval Exegesis & Religious Difference Commentary, Conflict and Community in the Premodern Mediterranean* (New York: Fordham University Press, 2015) içinde, ss.40-57.

bulunmaktadır. *Beşā'iru'n-nubuvve* meselesini aklî eleştirilere tabi tutan er-Rāzī'nin açıklamalarının Yahudi ve Hıristiyan yazarlar tarafından bu şekilde kullanılması, Müslümanlar arasındaki ihtilafın reddiye malzemesi olarak kullanılmasına neden olmuştur. Öte yandan İbn Kemmüne Yahudi bilginlerin daha evvel zikrettikleri cevapları da kendi yorumuyla dile getirmektedir. *Tenkihū'l-Ebhās*'ın günümüze ulaşan tek cevabı, *Kitābu İşbāti'n-Nubuvve* ise İbn Kemmüne'nin iddialarına cevap vermekten ziyade Müslüman görüşlerini tekrar etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adang, Camilla. *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible: From Ibn Rabban to Ibn Hazm*. Leiden: Brill, 1996.
- Aygan, Fadil. "Hz. Peygamber'in Nübüvvetini Kanıtlama Açısından Beşā'irü'n-Nübüvve," Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2011.
- el-Birünî, Ebū Reyhān Muḥammed b. Aḥmed. *el-Āsāru'l-Bākiye 'ani'l-Ḳurūni'l-Ḥāliye*. Ed. Eduard Sachau. Leipzig: Brockhaus, 1898.
- el-Ca'ferî, Ebū'l-Bekā Şālîḥ b. el-Ḥuseyn. *er-Red 'ale'n-Naşārā*. Tah. Muḥammed Muḥammed Ḥaseneyn. Kahire: Dāru't-Tevfîki'n-Nemüzecciyye, 1988.
- Gaon, Saadya. *Kitābu'l-Emānāt ve'l-İ'tikādāt*. ed. S. Landaver. Leiden: Brill, 1880.
- Göregen, Mustafa. *Müslüman Yahudi Polemikleri*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014.
- Griffith, Sidney. "Ibn al-Maḥrūmah's Notes on Ibn Kammūnah's *Examination of the Three Religions: The Issue of the Abrogation of the Mosaic Law*," Ryan Szpiech (ed.), *Medieval Exegesis & Religious Difference Commentary, Conflict and Community in the Premodern Mediterranean* (New York: Fordham University Press, 2015) içinde, ss.40-57.
- İbn Ḥazm, Ebū Muḥammed 'Alî b. Aḥmed b. Sa'îd. *Kitābu'l-Faṣl fî'l-Milel ve'l-Ehvā'i ve'n-Niḥal*. tah. Muḥammed İbrāhîm Naşr & 'Abdurrahmān 'Umeyra. Beyrūt: Dāru'l-Cıl, 1996.
- *el-Uşûl ve'l-Furū'*. Tah. 'Abdulḥakḳ et-Turkmānî. Beyrūt: Dāru İbn Ḥazm, 2011.
- İbn Kemmüne, Sa'd b. Maṣṣūr. *Sa'd bin Maṣṣūr Ibn Kammūna's Examination of the Inquiries into the Three Faiths. A Thirteenth-Century Essay in Comparative Religion*. Ed. Moshe Perlmann. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1967.
- *Ibn Kammūna's Examination of the Three Faiths. A Thirteenth-Century Essay in the Comparative Study of Religion*. Trans. with intro. Moshe Perlmann. Berkeley ve diğer yerler: University of California Press, 1971.
- *Kitābun Ḳutile Kātibuhu, Dirāse, Ta'lik ve Taḥkik li Tenkihū'l-Ebhās li'l-Mileli's-Şelās, Te'lifü Sa'd b. Maṣṣūr İbn Kemmüne (ö.683)*. Tah. Levis Şalîba. Lubnān: Dāru ve Mektebetu Bîbliyūn, 2013.
- İbnu'l-Leyṣ, Ebū'r-Rabf Muḥammed. *Risāletu Ebī'r-Rabf*. Tah. Ḥalîd Muḥammed 'Abduh. Giza: Mektebetu'n-Nāfize, 2006.

- İbn Zafer, Muḥammed b. ‘Abdullāh. *Ḥayru’l-Biṣer bi-Ḥayri’l-Beṣer*. Tah. ‘Alī Aḥmed ‘Abdul‘āl. Beyrūt: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2010.
- el-Ḳarāfi, Şihābuddīn Ebū’l-‘Abbās. *el-Ecvibetu’l-Fāḫira ‘ani’l-Es’leti’l-Fācira*. tah. Bekr Zekī ‘Avd. Byy, 1987.
- el-Ḳirkisānī, Yaḫūb. *Kitāb al-Anwār wa al-Marāqib Code of Karaite Law*. Tah. Leon Nemoj. New York: The Alexander Kohut Memorial Foundation, c. 1: 1939; c.2: 1940.
- el-Ḳurtubī, Ebū ‘Abdillāh Muḥammed b. Aḥmed b. Ebī Bekr b. Ferh. *el-İlām*. Tah. Aḥmed Ḥicāzī es-Sekkā. Byy: Dāru’t-Turāşī’l-‘Arabī, tsz.
- Langerman, Tzvi. “İbn Kammūna, Sa’d al-Dīn,” *Encyclopedia of Islam*, ss.1-8.
- el-Mağribī, es-Semev’el b. Yaḫyā b. ‘Abbās. *İfḫāmu’l-Yehūd ve Kışşatu İslāmi’s-Semev’el ve Ruḫūhu*. Tah. Moshe Perlmann. New York: Proceedings of the American Academy for Jewish Research, 1964.
- . *Samaw’al al-Mağribī’s (d.570/1175) İfḫām al-Yahūd: The Early Recension*. Ed. İbrahim Marazka, Reza Pourjavady, Sabine Schmidtke. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2006.
- el-Mağdisī, Muṭaḥhar b. Tāḫir. *Le livre de la création et de l’histoire (Kitābu’l-Bed’ ve’t-Tārīḫ)*. Ed. Clement Huart. Paris: Ernest Leroux, 1916.
- Meral, Yasin. “İbn Meymūn’un Yemen Mektubu,” *AÜİFD* 54:2 (2013), ss.1-48.
- . “Orta Çağ Karaī Bilginlerinin İslam Eleştirisi: Yakup el-Kirkisānī Örneği,” *Dini Araştırmalar* 17:45 (2014), ss.93-114.
- . “Yahudî Bilgin Saadya Gaon’un (ö.942) Eserlerinde İslamî Unsurlar,” *Belleten* 80:287 (2016), ss.23-40.
- . *Yahudi Düşüncesinde İslam Algısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Perlmann, Moshe. “İbn al-Maḫrūma Christian opponent of Ibn Kammūna,” *Harry Austryn Wolfson Jubilee Volume on the occasion of his seventy-fifth birthday* (Jerusalem: American Academy for Jewish Research, 1965) içinde, ss.641-665.
- . “Proving Muḥammad’s Prophethood, A Muslim Critique of Ibn Kammūna,” ed. M. Zohori, A. Tartakover & H. Ormian. *Hagut Ivrit Ba’Amerika: Studies on Jewish Themes by Contemporary American Scholars* (Tel Aviv: Brit İvrit Olamit, Yavneh Publishing House, 1974) içinde, ss.75-97.
- Pourjavady, Reza & Sabine Schmidtke. *A Jewish Philosopher of Baghdad ‘Izz al-Dawla Ibn Kammūna (d.683/1284) and His Writings*. Leiden: Brill, 2006.
- er-Rāzī, Faḫruddīn. *Muḥaşşalu Efkāri’l-Muteḳaddimīn ve’l-Mute’ahḫirīn*. Kahire, 1905.
- Roggema, Barbara. “Jewish-Christian Debate in a Muslim Context: Ibn al-Maḫrūma’s Notes to Ibn Kammūna’s *Examination of the Inquiries into the Three Faiths*,” H. Vanstiphout (ed.), *All those nations ... Cultural encounters within and with the Near East* (Groningen: Styx, 1999) içinde, ss.131-139.
- . “Epistemology as Polemics: Ibn Kammūna’s Examination of the Apologetics of the Three Faith,” Barbara Roggema, Marcel Poorthuis, Pim Valkenberg (ed.), *The Three Rings Textual Studies in the Historical*

- Triologue of Judaism, Christianity and Islam* (Leuven-Dudley, MA: Peeters, 2005) içinde, ss.47-68.
- . "İbn Kammūna's and Ibn al-'İbrī's Responses to Fakhr al-Dīn al-Rāzī's Proofs of Muḥammed's Prophethood," Sabine Schmidtke (ed.), *Intellectual History of the Islamicate World 2* (Leiden: Brill: 2014) içinde, ss.193-213.
- Schmidtke, Sabine. "Studies on Sa'd b. Manşūr Ibn Kammūna (d.683/1284): Beginings, Achievements and Perspectives," *Persica: Annual of the Dutch-Iranian Society* 19 (2003), ss.107-123.
- . "The Muslim Reception of Biblical Materials: Ibn Qutayba and His *A'lām al-Nubuwwa*," *Islam and Christian-Muslim Relations* 22:3 (2011), ss.249-274.
- Swanson, Mark N. "İbn al-Maḥrūma," David Thomas, Alex Mallett (ed.), *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History* (Leiden: E. J. Brill, 2003) içinde, ss.63-66.
- eṭ-Ṭaberī, 'Alī b. Rabben. *Kitābu'd-Dīn ve 'd-Devle*. Tah. 'Ādil Nuveyḥād. Beyrūt: Dāru'l- Āfāḳi'l-Cedīde, 1973.
- eṭ-Ṭaberī, Muḥammed b. Cerīr. *Ṭāriḫu't-Ṭaberī*. Tah. Ebū Suḥeyb el-Ḳarmī. Riyāḍ: Beytu'l-Efkāri'd-Devliyye, tsz.
- . *Hız. Muhammed'in (sav) Peygamberliğinin Delilleri (Kitabu'd-Din ve 'd-Devle Çevirisi)*. Terc. Fuat Aydın. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Topaloğlu, Aydın. "İbn Kemmüne," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.20, ss.127-129.

